

Arbete och kärlek

Carina Burman: **K.J. En biografi över Klara Johanson**

Albert Bonniers förlag Stockholm 2007 (539 sidor)

Boel Westin: **Tove Jansson : Ord, bild och liv**

Albert Bonniers förlag Stockholm 2007 (597 sidor)

Den nutida biografiska forskningen förtiger inte längre forskningsföremålens sexuella orientering. Av det gångna årets biografier är Boel Westins *Tove Jansson: Ord, bild och liv* och Carina Burmans *K.J. En biografi över Klara Johanson* två gedigna verk om två betydelsefulla kvinnor. Den ena, Tove Jansson, blev en internationell litterär celebritet med sin muminflorfilosofi under 1950-talet. Hon tillhör den finländska litteraturens kanon, medan den andra, Klara Johanson, inte hitintills fått den uppskattning hon förtjänar. Båda levde lesbiska liv. Klara Johanson (1875–1948), eller K. J. som hon kallades, var en föregångskvinna inom många områden. Hon var den första flicka som tog studenten i hemstaden Halmstad och hon var en av de tidiga studentkorna vid Uppsala universitet. Vid sekelskiftet blev hon den första kvinnliga litteraturkritikern på *Stockholms Dagblad*, där hon utvecklade sin litterära stil, både som kritiker och kåsör. När hon efter ett drygt decennium lämnade tidningen inledde hon en ny fas i sitt liv som fri författare, textutgivare, essäist och aforistiker. Båda hade sina alldeles speciella skaparrum: Tove Jansson hade sin vackra tornateljé på Ulrikasborgsgatan 1 i Helsingfors medan K.J. föredrog lugnet framför dåtidens brus i sitt bokrum på Valhallavägen 80 i Stockholm.

Tove Jansson (1914–2001) var verksam som bildkonstnär och författare i över sjuttio år. När hon debuterade 1928 med illustrationer i ett par tidskrifter var hon bara 14 år gammal. Bilderna följdes året därpå av en serieberättelse i sju avsnitt i barntidningen *Lankentus*. Hon publicerade sin första skämtteckning när hon var femton, ställde ut en bild för första gången våren 1933 och gav samma år ut sin första bilderbok. Ett par år senare ställde hon ut på Konstnärsgillet i Helsingfors (1937) och med några kolleger bildade hon gruppen "De 5 unga" 1940. Hösten 1943 hade Jansson sin första separatutställning i Helsingfors. Då började hon också skriva noveller och 1945 publicerades muminverkets urberättelse, *Småtrollen och den stora översvämningen*, i både Finland och Sverige. Efter de två följande muminböckerna, *Kometjakten* (1946) och i synnerhet

Trollkarens hatt (1948), började Jansson bli ett författarnamn att räkna med både i Finland och i Sverige.

Westin skriver att måleriet var Janssons hjärta, men att det var med muminberättelserna hon tog sig till den stora offentligheten. "Megastjärna blev hon på 1950-talet, då den tecknade muminserien drog igång i England. Böckerna kom som pärlor under detta intensiva decennium, tre stycken på sju år, muminpjäser spelades över hela Norden och den janssonska muminfilosofin diskuterades på universitet och kultursidor." (S. 20) Bakom trollen och tavlor pågick en ständig kamp mellan lusten och plikten, viljan och ansvaret, förklarar Westin. "Jag donar" var ett återkommande uttryck i den unga Janssons brev. Att dona innebar att vara igång, finna idéer och arbeta med dem.

Jansson var trogen sin tornateljé i nästan sextio år och högarna av papper, brev och anteckningar växte under dessa decennier. "Arkivet blev förtrollande unikt", skriver Westin som haft full tillgång till detta omfattande material. Jansson var en stor brevskrivare. En av de stora, viktiga brevsviterna är mellan Jansson och livskamraten Tooti (Tuulikki Pietilä), en annan mellan Jansson och Eva Konikoff, en ryskjudisk väninna som emigrerade till USA 1941. Jansson, som vuxit upp i en konstnärsfamilj, levde omgiven av konst, litteratur och bemärkta kulturpersonligheter i Helsingfors. Hon var också en flitig resenär.

K.J., som var äldre och saknade Janssons privilegierade klassbakgrund, levde i första hand för litteraturen, men hade, av Burmans biografi att döma, gott om tid för både sex och kärlek. Kortklippt, slagfärdig och storrökande involverade hon sig i olika kvinnliga nätverk. Burman betonar dessa nätverks betydelse för K.J:s biografi och påpekar att hennes bekantskapskrets var mycket stor. En del av kvinnorna blev älskarinnor medan andra förblev goda vänner. Bland kvinnorna fanns sådana som hon umgicks med under närmare ett halvsekel: Lydia Wahlström, Gurli Linder, Emilia Fogelklou, Marika Stiernstedt, Anna Maria Roos. Ellen Kleman, som var en glödande kvinnosakskämpe, var enligt Burman K.J:s "stora kärlek, hennes stöd och fasta punkt i tillvaron". (S. 11) K.J. levde inte monogamt under den tid hon var tillsammans med Ellen Kleman utan hade också andra kärleksaffärer.

I dessa omfattande biografier finns det givetvis åtskilligt intressant att ta upp till diskussion, men jag fäste särskild uppmärksamhet vid den biografiska behandlingen av Janssons och K.J:s sexuella orientering. Vad gäller Klara Johanson och talet om homosexualitet märks försiktigheten hos många forskare, påpekar Burman källkritiskt. John Landquist tyckte i *Svenskt biografiskt lexikon* att hon utövade "en homosexualitet i all anständighet", Johannes Edfelt kallade K.J:s livskamrat Ellen Kleman för hennes "väninna", och Greger Eman hade för sig att förhållandet till Kleman var kyskt (SBL 20: 1973-75; Edfelt, *Klara Johanson*, 1984, s. 27; Eman, *Nya himlar över en ny jord : Om Klara Johanson*,

Lydia Wahlström och den feministiska vänskapskärleken, 1993, s. 62). Tord Rönholm skriver i *Kunskapens kvinnor: Sekelskiftets studentskor i mötet med den manliga universitetsvärlden* att en "specifik vänskaps- eller kärleksskultur utvecklades där man hängav sig åt ett romantiserat språkbruk och starka känslor" (Rönholm 1999, s. 117). Som ett exempel på detta nämns bland andra Selma Lagerlöf och Sophie Elkan. I stället för ordet homosexualitet användes fortfarande beteckningen *sodomi*, ett ord som stod för de flesta avvikelser från den heterosexuella normen. I hela Europa buntades en rad sexuella praktiker ihop under samma benämning och åtalpunkt, allt ifrån oralsex till tidelag. K.J. använde ordet homosexualitet för första gången i tryck 1923 i sin översättning av Rosa Meyreders *Sexualitet och kultur*. I privata anteckningar använde hon ordet homosexualitet först på trettioalet.

Jansson kände sig i sin tur "lyckligt oförälskad" på sin 40-årsdag 1954. Samtidigt började beslutet att gå över till "rive gauche" eller "spöksidan" (kodord för det lesbiska) växa fram och få kraft. Till Eva Konikoff skrev hon:

Nu tror jag att jag äntligen vet vad jag vill, och eftersom min vänskap med dig är mycket viktig för mig och mycket består i uppriktighet, vill jag tala om saken med dig. Jag har inte beslutat, men jag är övertygad om att det för mig mest äkta och lyckligaste är att gå över på spöksidan. Det vore dumt av dig att bli ledsen över saken. Själv är jag mycket glad och känner en stark förnimmelse av befrielse och ro. (S. 269)

Hon finner en ny kärlek och är lycklig, men konstaterar att "vi är få" när det gäller både identiteten som finlandssvensk konstnär och lesbisk:

Man stöter på gamla mymlor [älskare/älskarinna] vänner och fiender överallt. Det är så otroligt smått – och i synnerhet de finländska intellektuella och konstnärerna snubblar över varann i ett kör. Och trasslar in sig ohjälpligt i varandra. Vi är få! Och något annat som är fåtaligt är de lesbiska Spökena, som vi kallar dem. (S. 270)

Det plågade Jansson att inte kunna tala om saken med föräldrarna. Men även om frågan inte diskuterades i familjen visste alla. Skvaller och rykten nådde föräldrarna, men de kunde inte få "det svåra ordet homosexuell" över sina läppar. Så rättade sig dottern efter koden: att inte tala. Det kunde hon varken med modern eller med fadern. Denna "eleganta tystnad" blev aldrig helt bruten, inte ens sedan Jansson träffat Tuulikki Pietilä, som blev hennes partner för livet.

Biografen av modellen "liv och verk" är på många sätt en konventionell genre. I 1990-talets historiografiska diskussioner dödförklarades biografen, men den visade sig vara mycket starkare än kritikernas önskan att se biografigenren död och begraven. På samma sätt ställdes under det queera 1990-talet åtskilliga gånger frågan huruvida kunskapen om den samkönade kärlekens och sexualitetens historia verkligen är så betydelsefull som lesbiska- och gaystudier

velat göra gällande. I en finsk och svensk kontext har utvärderingen av den kulturhistoriska garderoben knappt börjat. Bristen på biografiska studier inom lesbiska- och gaystudier gör att det inte finns någon stor tradition att göra uppror mot. Det finns däremot en omfattande heteronormativ historieskrivning som bör kritiseras och särskådas. I Burmans och Westins biografier framträder Jansson och K.J. som obesvärat lesbiska. I båda biografierna integreras forskningsföremålets sexuella orientering i biografierna utan några större komma-ut-gester i historien. Jansson och K.J. trivdes uppenbarligen med sina liv, var produktiva och inte särskilt intresserade av att iaktta traditionella könsgränser.

Burman knyter an till kvinnohistorisk forskning och queerteori medan Westin håller sig till en litteraturvetenskaplig biografitradition. Båda biografier tangerar dock den för lesbiska- och gaystudier så viktiga metaforen *garderoben*, den förnekade homosexualiteten. Eve Kosofsky Sedgwicks definierade garderoben i *Epistemology of the closet* (1990) som en social och språklig institution, "ett kronisk symtom", typisk för den moderna västerländska kulturen. Garderoben är en performans som sätts igång av tystnadens talakt, skriver hon. Därför står den i en särskilt fruktbar relation till konstarna. Både garderoben och konstarna kräver kunskap om varierande kodsystém vars snillrika metaforik rymmer mycket mer än en heteronormativ blick vid första ögonkast kan förnimma.

Därför rymmer nog både Janssons och K.J:s verk fler queera dimensioner än vad som framkommer i Burmans och Westins biografier. Dessa böcker är tveklöst viktiga bidrag till forskningen, men steget från tystnad till obesvärad lesbiskhet utelämnar viktiga aspekter av garderobens estetik och homofobins historia, som förbinder två så skilda författarskap som Janssons och K.J:s. Kosofsky Sedgwick talar om icke-heterosexuella författare som kulturhistoriens rörliga decimaler (*floating decimals*). På samma sätt som hon skriver in Shakespeare i denna diskursiva "queerhistoria" kan Tove Jansson och Klara Johansson skrivas in i den. Både Jansson och K.J. företräder i sin litterära och konstnärliga gärning något otillåtet och häpnadsväckande begåvat som i sin egen tidskontext nog var ganska udda, samtidigt som det var vardagligt och begripligt. Pendelrörelsen mellan det otillåtna och det vardagliga är det intressanta i queera livshistorier. Medan K.J. helst vistades i sitt älskade bokrum växte Jansson upp i en ateljévärld där konst och arbete var livets medelpunkt. Där fanns också den stora bokhyllan som gick ända upp till taket och där hon rätt snart fick leta sig fram i full frihet. Där lärde hon det viktigaste av allt, med hennes egna ord "att upptäcka Bilderna, och Orden, som aldrig kommer att ta slut". (S. 514)